

Het verbod op wilde circusdieren

Welzijn, ethiek en politiek

The ban on wild circus animals

Welfare, ethics and politics

Auteur / Author: Maryse Zagers

Studentnummer / Studentnumber: 3545245

Begeleider / Supervisor: Dr. F. L. B. Meijboom

Universiteit Utrecht Faculteit Diergeneeskunde

Datum / Date: 11-07-2013

Voorwoord

Dat dierenwelzijn een issue is in onze maatschappij is bekend. Ook de politiek is begaan met dierenwelzijn, wat blijkt uit wet- en regelgeving.

Toen mijn begeleider mij enkele onderwerpen voorstelde voor een onderzoek sprak dit onderwerp mij gelijk het meeste aan. Ik had vanaf het begin al een beeld van dit onderwerp en was benieuwd of dit beeld hetzelfde bleef naarmate ik me er meer in ging verdiepen. Door middel van onderzoek heb ik nu echter de mogelijkheid dat beeld ook met duidelijke argumenten te onderbouwen. Ik hoop te laten zien dat het beeld wat de maatschappij heeft over bepaalde zaken lang niet altijd met feiten onderbouwd is en helaas laat de overheid zich hier ook wel eens in meeslepen.

Ik ben mij ervan bewust dat er meer wilde dieren in circussen worden gehouden dan alleen tijgers, leeuwen en olifanten. Ik heb deze drie echter uitgekozen om het overzicht te behouden, anders zou het verslag te uitgebreid worden. Hopelijk wordt hiermee wel duidelijk dat mijn uiteindelijke punt is dat dieren, die zich niet of moeilijk kunnen handhaven in een circus, worden vertegenwoordigd door de olifant. Alle conclusies die worden getrokken op basis van de welzijnsaantasting bij olifanten zouden in mijn ogen dus ook moeten gelden voor andere wilde dieren in het circus die te maken hebben met eenzelfde of ernstigere welzijnsaantasting.

Uiteindelijk wil ik mijn ouders, broer en vriend bedanken voor de keren dat ze mijn verslag hebben doorgelezen en advies hebben gegeven als ik er niet meer uitkwam. En natuurlijk mijn begeleider, dr. Meijboom, voor zijn uitleg en feedback.

Summary

In October 2012 the government published a new Coalition Agreement (Regering, 2012). In this agreement they announced that there will come a ban on wild circus animals. However, other kept and trained animals are not mentioned in this document. This raises the question whether (a) the context in which an animal lives and (b) the purpose for keeping an animal are relevant for the ethical evaluation and justification of training methods or the performing of what is trained. To answer this question I compared in this research wild circus animals with horses, as those are animals that are also trained animals and with animals kept in zoos for their comparability in terms of wildness. I searched for similarities and differences in terms of welfare of the animals, the animals capacities and the purpose for keeping the animals.

Discussions on the wellbeing of animals presupposes the idea that animals have a moral status. This can be obtained through several arguments. The first is that animals are sentient beings and have an interest in avoiding pain. The second is that animals have higher capacities such as consciousness and future oriented behavior. The last argument is based on the fact that humans can have a relation with their animal. The fact that the wellbeing of animals matters results in obligations for humans, to secure the welfare of animals.

Welfare of circus animals has been researched in 2009. This research states that the welfare of elephants is severely affected. The wellbeing of tigers and lions is moderately affected. Also horses are not free of welfare problems. These arguments from welfare only cannot ethically justify the differences in our treatment between wild circus animals and horses. This equally holds for animals kept in zoos that are also not free from problems with their wellbeing.

Another argument to justify the plurality of views on the evaluation of wild circus animals starts at the differences in the capacities of animals. The level of domestication can play a role in the ethical evaluation of the training of animals. Domesticated animals are more used to humans which could make the training easier. But also breeding by humans has an influence. Some animals are easier to domesticate than others. These animals can be pre-adapted. That means that genetically determined characteristics can adapt more quickly to human circumstances. For instance, horses are easier to domesticate and have been bred by humans for many years. If we look from this perspective to wild animals used in circuses, elephants are claimed to be easy to domesticate. However, -especially in the Western world- we have a relatively short history of domesticating these animals, which means that we aren't far in the process of domestication. Lions, on the other hand, are not easy to domesticate but they live in circuses for many years and are bred by humans. The same applies to tigers. In the end, horses seem to be the easiest trainable animals because they are the furthest in the process of domestication and therefore best adapted to human conditions. However, if the capacities are the argument for the distinction in judgment, every species should be analyzed separately. A ban on all wild circus animals is too general.

There are differences in the rating of the purposes of keeping animals. Some decisions of the government show that, for example the legislation for animal testing and the prohibition on mink farming. Animals in circuses are kept for amusement. Zoos claim that they are not only for amusement but also for education and the conservation of species. At the same time, horses are also kept for amusement. Based on the purpose there can be made a distinction between animals in the zoo and wild circus animals. However, both horses and circus animals are kept for amusement, so there is no relevant difference between those animals.

To deal with this situation, ethical theories can help, because they (partly) underlie the above described differences. For an Utilitarian maximization of overall happiness for sentient beings is the final aim. The action where animals have the least welfare problems and where most people experience a welfare improvement is the best. This means that keeping animals in zoos is the best action, because animals seem to have the least welfare problems and people are educated and entertained. After that come the

circus animals, because there isn't a great number of wild circus animals and the most don't suffer much. Last come the horses, because there are a lot of kept horses with welfare problems. Looked from the Capabilities Approach circus animals and horses get the opportunity to develop their capacities because they are trained and therefore get the chance to flourish. Animals kept in zoos have a more natural habitat which helps to flourish, but the animals aren't trained, so they can't fully develop their capacities. For the Relational / Care theory the bond with the animal counts and whether it is your animal. If you have a good relation with your animal, you have a legitimate reason to be biased in favor of your own animal or the animal you care for.

In the end, I conclude that the context in which an animal lives and the purpose for which it is kept for are not sufficient arguments to justify the plurality of ethical judgment concerning the training and the performance of what is trained. Based on my analysis, I conclude that there are no morally relevant differences between the animals even if we take the context or the purpose into account.

There is not an argument strong enough to justify a complete ban on wild circus animals. Because there is a difference between species in the parameters welfare and capacities, it requires a species specific approach. My advice to the government is to only forbid the keeping of elephants in circuses. They seem to suffer a lot from staying in a circus. There is no difference in the purpose of keeping circus animals, they are all kept for amusement. However, the question is if the judgment of the purpose as less valuable is a good enough reason to limit the autonomy of circus owners. The government should make specific laws for the wellbeing of circus animals instead of a ban on wild circus animals. This is already the case for animals in zoos. This way the government can control the welfare of the circus animals in the Netherlands. With a ban, the trainers will go abroad with their animals. The welfare problems are not solved that way.

A veterinarian has different roles and responsibilities. Not only for animals, but also for people and society. A veterinarian should always put animals first, but sometimes this causes tension compared to other responsibilities. The KNMvD has a position about wild animals in circuses. They are not against using animals for amusement, but the wellbeing must be guaranteed. This fits my conclusion of the ban against elephants. Welfare of animals is the most important factor for a veterinarian to take into account.

Samenvatting

In het regeerakkoord van oktober 2012 staat dat er een verbod gaat komen op wilde circusdieren. Over andere gehouden en getrainde dieren wordt echter niets gezegd. In het kader van dit onderzoeksverslag is onderzoek gedaan naar het verschil bij dieren in beoordeling van de training en uitvoering van wat getraind is, door middel van vergelijkingen van wilde circusdieren met manegepaarden en wilde dieren in de dierentuin. Er is gekeken vanuit drie parameters, namelijk welzijn, capaciteiten en de morele waarde van het doel.

Dieren kunnen via diverse argumenten een morele status hebben. Vanwege die morele status hebben mensen bepaalde morele verplichtingen ten opzichte van dieren, zoals het waarborgen van het welzijn. Wanneer het welzijn van wilde circusdieren, manegepaarden en wilde dieren in de dierentuin vergeleken wordt, komen hier geen moreel relevante verschillen naar boven. Er zit echter wel een verschil in capaciteiten tussen circusdieren en manegepaarden. Dit verschil is gebaseerd op een verschil in domesticatie. Manegepaarden zijn verder in het domesticatieproces en daarom beter aangepast aan menselijke condities. De mate van domesticatie is echter diersoortafhankelijk en zou dus per diersoort bekeken moeten worden. Tot slot is in het kader van dit onderzoek gekeken of, en in hoeverre, het doel waarvoor we dieren trainen een verschil in beoordeling van verschillende praktijken kan rechtvaardigen. Gekeken naar het doel waarvoor de dieren gehouden worden, valt een verschil tussen wilde circusdieren en dieren in de dierentuin op. Dieren in de dierentuin worden niet alleen voor vermaak gehouden maar ook voor educatie en soortbehoud. Manegepaarden worden echter ook gehouden voor vermaak, dus een onderscheid op basis van het doel is niet moreel gerechtvaardigd.

Wanneer de situatie bekeken wordt vanuit verschillende ethisch theoretische richtingen wordt de situatie steeds anders beoordeeld. Een utilist let op het grootste geluk voor de grootste groep, waar het in de Vermogensbenadering gaat om het floreren van de dieren. In de Relationele / Zorgethiek is de relatie met je dier uitgangspunt van de beoordeling.

Er is geen argument sterk genoeg om een algeheel verbod te rechtvaardigen. Omdat er vanuit de parameters welzijn en capaciteiten een verschil zit tussen diersoorten, zouden diersoorten apart beoordeeld moeten worden. Mijn uiteindelijke advies naar de overheid is om alleen olifanten in het circus te verbieden omdat deze dieren ernstig te lijden hebben aan een verblijf in het circus. Vanuit de parameter waarde van het doel zit geen verschil tussen diersoorten. Het is echter de vraag of de beoordeling van het doel als minder waardevol voor de overheid reden genoeg is om de autonomie van circusondernemers in te perken. Scherpere welzijnseisen, specifiek voor dieren in het circus, zouden het welzijn van dieren in het circus kunnen verbeteren. Met een verbod gaan dompteurs met hun dieren naar het buitenland. Dit is uiteindelijk geen oplossing voor de welzijnsproblemen van de wilde circusdieren.

Een dierenarts heeft diverse rollen en verantwoordelijkheden. Niet alleen ten opzichte van dieren, maar ook ten opzichte van mens en maatschappij. Deze verantwoordelijkheden kunnen echter bepaalde spanningen met zich meebrengen. Dierenartsen moeten het welzijn van dieren altijd voorop plaatsen. De KNMvD heeft ook een standpunt over wilde dieren in circussen. Zij zijn niet tegen het gebruik van dieren voor amusement, mits het welzijn van dieren gewaarborgd wordt. Dit past bij mijn conclusie, namelijk het verbod op olifanten in circussen. Wanneer een dier zich in een bepaalde situatie niet kan handhaven, hoort het in die situatie niet thuis.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Summary

Samenvatting

Inleiding	7
Methode.....	7
Concepten.....	8
Welzijn	8
Morele status	8
Antwoorden op basis van dierwelzijn	9
Circus	9
Aanpassingsvermogen.....	9
Transport	10
Verveling.....	10
Paard.....	10
Dierentuin.....	11
Maken capaciteiten het verschil?.....	11
Domesticatie, pre-adaptatie en fokkerij.....	11
Doel	13
Ethische stromingen	14
Utilisme	14
Vermogensethiek.....	15
Relationele ethiek / Zorgethiek	17
Conclusies	17
Advies.....	18
Overheid.....	18
Dierenarts	19
Bibliografie.....	21

Inleiding

Al eeuwen lang worden dieren getraind. Of het nu is voor amusement, veiligheid of arbeid, het trainen van dieren heeft een belangrijke rol in onze samenleving gekregen. Van iedere hond wordt wel verwacht dat hij kan zitten en een pootje kan geven op commando. Paardensport is een belangrijke tijdsbesteding en zelfs inkomstenbron voor mensen. Toch wordt niet iedere vorm van training hetzelfde bekeken en beoordeeld. Zo is paarden in dressuur over het algemeen maatschappelijk geaccepteerd, maar wordt bij dieren in het circus vaak gesproken over het opvoeren van ‘kunstjes’ en wordt dat als zielig ervaren voor de dieren. In een onderzoek van de Vrije Universiteit Amsterdam konden respondenten aangeven of ze in bepaalde situaties het belang van mensen of van dieren zwaarder vonden wegen. Hieruit bleek dat mensen bij het circus alleen het belang van de dieren vonden tellen. Bij sportpaarden gingen de belangen van mens en dier vrijwel gelijk op (de Cock Buning et al., 2012). Dit geeft aan dat mensen anders aankijken tegen het gebruik van dieren in verschillende praktijken.

Het verschil in de beoordeling kom je ook op het niveau van de overheid tegen. In oktober 2012 werd het nieuwe regeerakkoord bekend gemaakt. Hierin staat dat er een verbod gaat komen op het gebruik van wilde dieren in het circus. Over het gebruik van (wilde) dieren in andere contexten wordt echter niets gezegd. Dit roept de vraag op of (a) de context waarin een dier leeft en (b) het doel waarvoor het wordt gehouden relevant zijn voor de ethische beoordeling van een trainingsmethode of het uitvoeren van wat getraind is.

Om deze vraag te beantwoorden zal ik in dit onderzoeksverslag een vergelijking maken tussen verschillende contexten waarin dieren worden gehouden en van de doelen waarvoor wij dieren trainen of houden. Ik vergelijk de diersoorten op basis van welzijn, capaciteiten en de morele waarde van het doel. Ik richt me daarbij specifiek op twee kenmerken van de discussie over het gebruik van wilde dieren in circussen. Ten eerste het aspect van wildheid en ten tweede het feit dat de dieren getraind worden. Voor beide aspecten van de wilde circusdieren maak ik een vergelijking met dieren die een van beide kenmerken delen. Als getrainde dieren worden ze vergeleken met manegepaarden. Paarden worden voor allerlei onderdelen van de paardensport getraind en kunnen dus als getrainde dieren gebruikt worden voor de vergelijking met de getrainde wilde circusdieren. Dit gebruik ik om helderheid te krijgen over de morele relevantie van het doel waarvoor dieren worden gehouden en getraind. Voor de eigenschap wildheid kunnen ze vergeleken worden met dierentuindieren. Net zoals bij het circus is er bij dierentuinen ook sprake van gehouden wilde dieren.

Allereerst wordt er in dit onderzoeksverslag gekeken naar het welzijn van dieren. Zijn er relevante welzijnsverschillen tussen wilde dieren in het circus en bijvoorbeeld bij manegepaarden die ook getraind worden of wilde dieren in dierentuinen? Vervolgens wordt er gekeken of een verschil in capaciteiten van de dieren een legitiem argument kan zijn om dieren verschillend te behandelen. Is het ene dier misschien beter te trainen dan het andere en zo ja, speelt dit een rol in de ethische beoordeling van een praktijk en de rechtvaardiging van het verbod op wilde dieren in een circus? Als laatste analyseer ik het doel waarvoor dieren gehouden worden. Is het ene doel belangrijker dan het andere, waardoor het houden van dieren in de ene situatie wel gerechtvaardigd kan worden en in een andere niet? Hierna wordt de situatie geanalyseerd vanuit enkele relevante ethische denkkaders zoals het Utilisme, de Vermogensbenadering en de Relationele / Zorgethiek. Uiteindelijk wordt op basis van de gevonden en verkregen informatie een advies gegeven aan overheid en dierenarts.

Methode

Dit onderzoeksverslag is gebaseerd op een literatuurstudie naar zowel de welzijnsaspecten alsook de ethische achtergronden bij de discussie over het trainen van dieren voor menselijke doeleinden. Om de breedte van morele argumenten goed in kaart te krijgen, zijn voor dit onderzoek ook enkele interviews gehouden. Er is gekozen om, met behulp van semigestructureerde interviews, opvattingen en

achterliggende argumenten van direct betrokken partijen expliciet te maken. Zo zijn er drie dierenartsen geïnterviewd (één werkzaam voor een circus, één werkzaam voor een dierentuin en één werkzaam in de paardenrichting) en twee leden van de Tweede Kamer die deel uitmaken van de vaste commissie van Economische Zaken. Verder is er gesproken met een coördinerend beleidsmedewerker van het ministerie van Economische Zaken, cluster Mest, Milieu, Energie en Ethiek. Voor het verslag is ook gebruik gemaakt van het internet voor actuele informatie uit de praktijk.

Concepten

Welzijn

Een grote rol in het voorgenomen verbod op wilde circusdieren speelt de claim dat het houden van wilde dieren in circussen gepaard gaat met welzijnsproblemen. Er zijn meerdere definities van welzijn, zoals bijvoorbeeld de vijf vrijheden van Brambell (Farm Animal Welfare Council, 1979). In dit onderzoeksverslag wordt de definitie die de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht heeft geformuleerd als uitgangspunt genomen:

Een individu verkeert in een staat van welzijn wanneer het in staat is zich actief aan zijn levensomstandigheden aan te passen en daarmee een toestand kan bereiken die het als positief ervaart (Ohl et al., 2009).

De keuze van dit welzijnsconcept is ingegeven door het feit dat deze definitie toegepast kan worden op gehouden en wilde dieren, waar de vijf vrijheden van de Brambell Commissie zich beperken tot het welzijn van het gehouden dier (Raad voor Dieraangelegenheden, 2012). Daarbij wordt er vanuit de vijf vrijheden geen aandacht gegeven aan aspecten zoals verveling of wat een dier zelf als leuk ervaart (positief welzijn).

Aandacht voor welzijn veronderstelt biologisch kennis van dieren, maar ook dat we dieren hebben opgenomen in onze morele gemeenschap. Wanneer dieren enkel een instrumentele waarde zouden hebben, zou het welzijn alleen van belang zijn als het in de weg zou staan van het doel waarvoor we de dieren houden. Dieren kunnen op basis van verschillende argumenten een morele status verkrijgen.

Morele status

Het hebben van een morele status houdt in dat iets of iemand moreel in acht genomen moet worden en een zogenaamde morele positie heeft. Hiermee wordt bedoeld dat morele handelaren morele verplichtingen ten opzichte van persoon of dier met een morele status kunnen hebben (Warren, 1997).

Mede door de overeenkomsten tussen het centraal zenuwstelsel van de mens en het centraal zenuwstelsel van dieren wordt aangenomen dat dieren pijn en ongerief kunnen ervaren. Op basis hiervan worden dieren als voelende wezens oftewel 'sentient beings' gezien. Dit houdt in dat dieren kunnen lijden en dus een belang hebben bij het vermijden van pijn (Meijboom, 2012). Volgens Singer zorgt niet alleen fysieke pijn voor lijden, maar ook dingen als overbevolking, te kleine huisvesting, angstgevoelens, natuurlijk gedrag niet kunnen uitvoeren, verveling en geen mogelijkheid tot sociaal gedrag. Een dier dat plezier kan ervaren, heeft er ook belang bij zijn plezier te behouden of te vergroten (Palmer, 2010) (Singer, 1975).

Een ander criterium waarop de morele status bij dieren gebaseerd kan zijn, is dat ze, naast de capaciteit om pijn te voelen, bepaalde hogere cognitieve capaciteiten bezitten, zoals bewustzijn of toekomstbesef. Deze capaciteiten zijn moreel relevant, omdat ze andere belangen en voorkeuren met zich meebrengen. Dieren kunnen dan op een andere manier geschaad worden. Mensen hebben bij deze dieren een grotere verplichting die belangen niet te schaden en waar mogelijk te behartigen. Vanuit deze benadering heeft het dier een intrinsieke waarde (Meijboom, 2012). Dit houdt in dat een dier een waarde in zichzelf heeft en niet als doel op zich gebruikt mag worden. Mensen mogen bij dieren geen

pijn en lijden veroorzaken. Buiten dat een dier lijdt wanneer het bijvoorbeeld ziek is, lijdt het ook wanneer het zelfverminkend of stereotiep gedrag vertoont. Wanneer dit soort verschijnselen en gedragingen niet voorkomen, mag je ervan uitgaan dat er sprake is van subjectief ervaren welzijn (Musschenga, 2009).

De relatie die de mens met zijn dier heeft, kan ook de basis zijn voor de morele status van het dier. Hierbij kunnen verplichtingen van mensen ten opzichte van het ene dier verschillen van verplichtingen die ze hebben ten opzichte van het andere, omdat je voor het ene dier bijvoorbeeld affectie voelt of daar de zorg voor draagt. Zo kan je sterkere verplichtingen ten opzichte van gezelschapsdieren hebben dan ten opzichte van bijvoorbeeld wilde dieren (Meijboom, 2012) (Palmer, 2010).

Op basis van verschillende criteria kunnen dieren dus een morele status hebben. Onafhankelijk van het gebruikte criterium betekent de erkenning van de morele status van een dier dat het welzijn van dieren moreel relevant is. Er zit echter wel een verschil in reikwijdte. Zo hebben alle dieren die kunnen lijden bij de ene benadering een morele status, maar moeten dieren voor de andere benaderingen hogere cognitieve capaciteiten bezitten of een bepaalde relatie met mensen hebben. Ondanks de diversiteit aan morele visies over verplichtingen hebben veel benaderingen echter aandacht voor het dierwelzijn. Het feit dat het dierwelzijn moreel relevant is, brengt morele verplichtingen ten opzichte van het dier met zich mee. Wij zijn dus verplicht het welzijn van dieren te waarborgen. Vanuit deze verplichting kunnen we kijken of het houden van wilde dieren in een circus tot morele problemen leidt.

Antwoorden op basis van dierwelzijn

Is de context waarin een dier leeft relevant voor de ethische beoordeling van de trainingsmethode of het uitvoeren van wat getraind is? Om deze vraag te beantwoorden is het zinvol om een vergelijking te maken tussen circusdieren met andere gehouden dieren. Deze vergelijkingen kunnen gemaakt worden op basis van twee factoren, namelijk dat de dieren getraind worden en de wildheid van de dieren. Manegepaarden worden, net zoals circusdieren, getraind. Op het houden en trainen van deze dieren komt echter geen verbod. Wanneer er gekeken wordt naar de wildheid van circusdieren, kan er een vergelijking gemaakt worden met dieren in de dierentuin. Er wordt bij beide groepen gehouden dieren gesproken over wilde dieren, maar er komt alleen een verbod op wilde circusdieren. Bij beide vergelijkingen kan dus de vraag gesteld worden: speelt een verschil in de context waarin de dieren leven een rol in het verschil in de beoordeling van het houden van deze dieren?

Circus

In 2008 heeft er een onderzoek plaatsgevonden naar het welzijn van circusdieren in Nederland. Hierbij is expliciet gelet op stereotypieën (Hopster et al., 2009). Volgens het standpunt van de faculteit Diergeneeskunde is dit een pathologische aanpassing van het gedrag, omdat de omstandigheden het aanpassingsvermogen van het dier overschrijden (Ohl et al., 2009).

Aanpassingsvermogen

Uit de conclusies van het onderzoek naar de wilde dieren komt naar voren dat het welzijn van olifanten in ernstige mate wordt aangetast. De lichamelijke conditie van de olifanten was goed, echter vertoonden ze erg veel stereotiep gedrag. Als oorzaken worden aangegeven een te weinig complexe sociale en fysieke omgeving, ernstige beperking van hun bewegingsvrijheid en een suboptimaal rantsoen (Hopster et al., 2009). Op basis van de interviews kunnen als verklaring voor deze problemen met olifanten worden aangevoerd dat olifanten uit het wild gekomen zijn en er weinig nieuwe generaties in gevangenschap geboren zijn, waardoor olifanten minder ver in het domesticatieproces zijn en daardoor ook lastiger te trainen zijn (Klaver, 2013) (Peters, 2013). Hierdoor wordt er sneller naar dwangmiddelen gegrepen, wat een welzijnsaantasting oplevert (Peters, 2013).

Het welzijn van tijgers en leeuwen wordt volgens het onderzoek in geringe mate aangetast. Er is geen sprake van grote tekortkomingen (Hopster et al., 2009).

Transport

Naast het aanpassingsvermogen van de individuele dieren wordt ook het transport van de dieren als aandachtspunt aangegeven. Dieren zitten vaak lang in de transportwagens. Eerst moeten ze wachten tot het circus daadwerkelijk vertrekt en eenmaal aangekomen moeten ze wachten tot hun verblijf is opgebouwd. Vaak zitten ze dan ook lang zonder water. Uit onderzoek blijkt echter dat het transport geen extra stress oplevert (Hopster et al., 2009). Een verklaring hiervoor kan zijn dat er sprake is van gewenning aan het transport, wat voor stressvermindering zorgt (Peters, 2013).

Verveling

Een ander welzijnsprobleem is verveling. Dieren die niet optreden, kunnen vaak geen gebruik maken van het buitenverblijf. De acts worden over het algemeen aangeleerd tijdens de winterrust periode. Gedurende het seizoen worden deze verder niet of nauwelijks meer geoefend en ontstaat verveling (Hopster et al., 2009). Dieren hebben behoefte aan meer afleiding. Extra trainen biedt daarbij een oplossing. Verder kan het iedere keer op een andere locatie staan ook afleiding geven (Peters, 2013). Dit is echter geen oplossing, omdat hierbij rekening gehouden moet worden met het ongerief tijdens transport.

Op basis van het bestaande onderzoek kom ik tot de conclusie dat er sprake is van een aantasting van het welzijn bij wilde dieren in het circus. Die aantasting is echter niet bij iedere diersoort even ernstig. Zo is het welzijn van olifanten ernstig aangetast, maar het welzijn van tijgers en leeuwen in geringe mate (Hopster et al., 2009). Bij olifanten is vooral het stereotiep gedrag een probleem, waarbij verveling een belangrijke rol speelt. Aangezien dieren een morele status hebben, zoals eerder aangetoond, is het verplicht het welzijn van de dieren te waarborgen. Vanuit dit perspectief leidt het houden van olifanten in het circus wel tot morele problemen, maar het houden van tijgers en leeuwen niet. In de waarborging van het welzijn van dieren ligt echter een verantwoordelijkheid voor eigenaar, dierenarts en overheid. In de eerste plaats voor de eigenaar een verantwoordelijkheid in de algemene verzorging, voor de dierenarts in de gezondheidszorg en voor de overheid in de regelgeving.

Paard

Veel stereotiep gedrag is bij onderzoek naar het welzijn bij olifanten in circussen reden om tot de conclusie te komen dat hun welzijn ernstig is aangetast. Dit roept de vraag op wat dit betekent voor andere contexten waarin dieren getraind worden, zoals bij paarden. Ook bij paarden komen stereotypieën of stalondeugden voor. Deze stalondeugden komen vaak voort uit beperkingen ten opzichte van sociale interacties, foerageren en bewegingsvrijheid. Paarden zijn sociale dieren en leven in het wild in groepen. Paarden in Nederland worden echter vaak individueel gehuisvest in stallen van 9 m² of zelfs nog minder (Raad voor Dierenaangelegenheden, 2003). Uit een onderzoek uit 1996 bleek dat 18-30% van de onderzochte paarden uit kleine bedrijven stereotypieën vertoonden (Boonstoppel & Schilder, 1996).

Paarden moeten regelmatig op transport vanwege uiteenlopende redenen, zoals wedstrijden, fokkerij of verkoop. Dit brengt stress met zich mee. Deze stress kan voortkomen vanuit sociale isolatie, onstabiele ondergrond, angst voor kleine, donkere ruimtes en het onbekende en beperking van bewegingsvrijheid (Raad voor Dierenaangelegenheden, 2003).

Manegepaarden zijn dus, net zoals circusdieren, niet vrij van welzijnsproblemen. Ook bij paarden vertoont een relatief groot percentage stereotiep gedrag (Boonstoppel & Schilder, 1996). Tevens moeten ze vaak op transport, wat stress met zich mee brengt. Een onderscheid tussen wilde circusdieren en manegepaarden zou daarom niet gemaakt mogen worden op basis van de welzijnsaantasting.

Dierentuin

Dierentuinen hebben te maken met meer regelgeving dan circussen. Zo is er een dierentuinenbesluit, regels vanuit de Nederlandse Vereniging voor Dierentuinen en zijn er richtlijnen vanuit de Europese Unie en de EAZA (European Association of Zoos and Aquaria) (Koene, 2012). Zes jaar nadat het Dierentuinenbesluit in gebruik is genomen, is er een evaluatie uitgevoerd. Hierin staat dat het welzijn van dierentuindieren voldoende tot goed is (Junte, de Vaan, & Wils, 2008). Dit is echter een onderzoek naar het functioneren van het Dierentuinenbesluit en niet specifiek gericht op het welzijn van de dieren. Wat er precies met voldoende tot goed bedoeld wordt, is daarmee niet helemaal duidelijk en evenmin de verschillen tussen de verschillende diersoorten.

Net als bij olifanten zijn stereotypieën echter ook in dierentuinen geen vreemd verschijnsel. Dieren zitten dag in, dag uit in hetzelfde hok en worden vaak beperkt in het uitoefenen van hun natuurlijk gedrag. Verveling wordt zoveel mogelijk tegengegaan door grote verblijven en “mixed species exhibits”. Dit houdt in dat meerdere diersoorten bij elkaar worden gehuisvest (Kaandorp, 2013). Dit is echter nog lang niet in iedere dierentuin het geval en ook niet iedere dierentuin heeft die ruimte tot zijn beschikking.

Dieren gehouden in de dierentuin zijn niet vrij van welzijnsproblemen. Hoewel er voor dierentuinen meer regelgeving bestaat, komen ook in dierentuinen nog veel stereotypieën voor. Een onderscheid tussen wilde dieren in de dierentuin of wilde dieren in het circus zou ook hier dus niet gemaakt worden op basis van de welzijnsaantasting.

Maken capaciteiten het verschil?

Op basis van mijn analyse zie ik geen moreel relevant verschil in welzijnsaantasting dat een onderscheid rechtvaardigt in onze houding ten opzichte van circusdieren. Een verwijzing naar enkel welzijn lijkt onvoldoende om de verschillen in de evaluatie van het trainen van dieren in verschillende contexten te kunnen verklaren. Dat roept de vraag op of er een andere factor is op basis waarvan een verschil in de omgang met dieren te rechtvaardigen is. In deze paragraaf analyseer ik of een verwijzing naar een verschil in capaciteiten die rol kan spelen. In het rapport van Keulartz en Swart wordt gesproken over de werkrelatie tussen mens en dier als een tweezijdige relatie. Een dier moet verzet kunnen plegen wanneer het niet wil en gedwongen wordt in bijvoorbeeld training (Keulartz & Swart, 2009). Wanneer het ene dier gemakkelijker te trainen is dan het andere, zou dat een moreel relevant onderscheid kunnen zijn tussen dieren.

Het trainen van dieren is vaak een versterking van natuurlijke gedragingen door middel van beloning en vanuit deze visie is ieder dier te trainen. Sommige dieren lijken echter makkelijker te trainen dan andere dieren. Zo zou de mate van domesticatie mee kunnen spelen in de training. Gedomesticeerde dieren zijn gewend aan mensen en dat zou de training gemakkelijker kunnen maken. Ook de fokkerij speelt een belangrijke rol. Met dieren die gemakkelijk in de omgang en eenvoudig te trainen zijn, wordt sneller gefokt dan met dieren die deze eigenschappen niet bezitten, waardoor uiteindelijk beter trainbare dieren ontstaan (Kaandorp, 2013).

Omdat de mate van domesticatie een rol kan spelen bij de training van een dier is het zinvol per diersoort te kijken in hoeverre ze gedomesticeerd zijn. Zo kan een dier, dat verder in het domesticatieproces is, beter zijn in de omgang met mensen en op basis daarvan gemakkelijker te trainen zijn.

Domesticatie, pre-adaptatie en fokkerij

Sommige dieren zijn gemakkelijker te domesticeren dan anderen. Bij deze dieren is er sprake van pre-adaptatie. Bij deze dieren kunnen genetisch bepaalde eigenschappen zich sneller aanpassen aan situaties gecreëerd door mensen. Hieronder vallen voornamelijk kuddedieren en sociaal levende dieren

die leven in een dominantiehiërarchie. De mens functioneert dan als leider van de groep (Keulartz & Swart, 2009).

Om een idee te krijgen van de mate van domesticatie van dieren, kan er gekeken worden of er sprake is van pre-adaptatie. Hiervoor kan de sociale leefomgeving van een dier een belangrijke indicator zijn: is een dier een kuddedier of een sociaal levend dier in een dominantiehiërarchie. Bovendien is de mate van domesticatie afhankelijk van de tijd dat een dier door mensen gehouden en gefokt wordt. Domesticatie is vaak een proces van duizenden jaren. Dieren die pas één of enkele generaties in gevangenschap worden gehouden, staan vaak pas aan het begin van het domesticatieproces. Vanuit dit perspectief bespreek ik kort paarden en de relevante wilde circusdieren om een beeld te krijgen of het argument van domesticatie en verwijzing naar natuurlijke capaciteiten argumenten kunnen zijn om verschillen in onze omgang met deze dieren te rechtvaardigen.

Paarden leven van nature in groepen met een sociale hiërarchie. Ze zijn hun hele leven vrijwel nooit solitair (Hopster et al., 2009). Vanuit de pre-adaptatie zijn paarden dus makkelijk om te domesticeren. Daar komt nog bij dat paarden al eeuwenlang bij mensen leven en door mensen gefokt worden. Wanneer er gekeken wordt naar de mate van domesticatie hebben paarden zich goed aangepast aan menselijke condities (Keulartz & Swart, 2009).

Olifanten leven in een groep met een matriarch (vrouwelijke leider) aan het hoofd (Hopster et al., 2009). Deze dieren zouden dus makkelijk te domesticeren zijn, wanneer gekeken wordt naar de pre-adaptatie. De draagtijd bij olifanten is echter zo lang, dat eigen fok lastig is en olifanten nog lang uit het wild zijn gehaald (Peters, 2013). Hierdoor kunnen de dieren niet van jongs af aan al wennen aan mensen. Er is geen sprake van domesticatie door selectie en fokkerij.

Leeuwen leven ook in groepen. Deze bestaan uit verwante vrouwen en er is geen dominantie onderling. Zo'n groep wordt vaak veroverd door één of enkele mannetjes (Hopster et al., 2009). Deze dieren zouden vanuit hun groepsleven niet makkelijker te domesticeren zijn, gezien ze de mens niet als groepsleider zouden zien. Wel zijn het erg sociale dieren, ze doen veel samen, wat een pluspunt is in de omgang met mensen. Daarbij komt dat leeuwen al generaties lang in circussen zitten en dus van jongs af aan hebben kunnen wennen aan mensen.

Tijgers zijn echter solitaire dieren. Ze communiceren wel met elkaar door geuren, geluiden en krassen achter te laten (Hopster et al., 2009). Bij deze dieren is er geen sprake van pre-adaptatie, maar ook hierbij speelt dat deze dieren al generaties lang door circussen zelf gefokt worden en dus van jongs af aan kunnen wennen aan mensen.

Als we kijken naar de mate van domesticatie lijken paarden uiteindelijk de makkelijkst trainbare dieren, omdat deze dieren het verste zijn in het domesticatieproces en zich het best hebben aangepast aan menselijke condities (Keulartz & Swart, 2009) (Kaandorp, 2013) (van Oijen, 2013). De vraag blijft echter of een dier dat wat meer uitdaging vergt dan niet getraind mag worden. Zoals eerder vermeld behoort de training dicht bij het natuurlijk gedrag te liggen en passen bij wat een dier kan, waardoor ieder dier in principe te trainen is (Peters, 2013) (van Oijen, 2013). Er moet wel een tweezijdige relatie blijven. Het dier moet verzet kunnen plegen wanneer het niet meer wil en mag niet gedwongen worden. Wanneer een dier echter plezier of voldoening uit een training kan halen, maar in mindere mate gedomesticeerd is, hoeft dit niet te betekenen dat een dier niet getraind mag worden.

Met een verwijzing naar de verschillen in capaciteiten en de mate van domesticatie kom ik tot de conclusie dat er een onderscheid gemaakt kan worden tussen manegepaarden en wilde dieren in het circus. Manegepaarden zijn verder in het domesticatieproces en hebben zich dus beter aangepast aan menselijke condities. Wilde circusdieren zijn minder ver in het domesticatieproces, maar hier zit wel een verschil tussen de diersoorten. Op basis van selectie en fokkerij zijn tijgers en leeuwen verder in het domesticatieproces dan olifanten. Dit betekent echter niet dat we verder moeten met de domesticatie van bijvoorbeeld de olifant in het circus. Het vraagt rechtvaardiging om dieren aan onze wensen aan te passen. We moeten ons daarbij afvragen of verdere domesticatie respect toont voor

bijvoorbeeld de intrinsieke waarde van het dier of de wildheid van het dier. Wanneer het verschil in capaciteiten inderdaad de basis is voor het verbod op wilde circusdieren, zou echter iedere diersoort apart bekeken moeten worden. Een totaal verbod volgt hier nog niet direct uit. Het voorgenomen verbod lijkt daarom gebruik te maken van een ander type argument.

Doel

In Nederland worden dieren gehouden voor verschillende doelen. Die doelen waarderen we, zoals het houden voor dieren voor gezelschap of voedsel. Ze vertegenwoordigen een waarde die mensen belangrijk, wenselijk of nastrevenswaardig vinden. Er zijn echter verschillen in de waardering van doelen waarvoor wij dieren houden (de Cock Buning et al., 2012). Die waardering van doelen speelt ook een rol in de wet- en regelgeving met betrekking tot diergebruik van dierproeven enkel voor specifieke doelen toegelaten (Overheid, 1977). Daarnaast heeft de waardering van het doel recent een belangrijke rol gespeeld in het verbod op de nertsenhoudery (Eerste Kamer, 2012).

Versillen in het doel waarvoor een dier gehouden wordt, lijkt dus moreel relevant te zijn in de beoordeling van een bepaalde wijze van het houden en trainen van dieren. Het ene doel kan moreel waardevoller zijn dan een ander doel. Er kunnen zelfs doelen zijn, die zo essentieel zijn, dat we een aantasting van welzijn acceptabel vinden (Meijboom, 2012).

De rechtvaardiging van het houden van dieren, die dezelfde welzijnsaantasting ondergaan, hangt af van het doel waarvoor dieren gehouden worden (Meijboom, 2012). Dit houdt dus in dat wanneer we ervan uitgaan dat er op het terrein van de welzijnsaantasting bij wilde circusdieren, wilde dierentuindieren en manegepaarden geen moreel relevante verschillen zijn, het verschil in behandeling misschien te verdedigen is door een verwijzing naar een verschil in morele waarde van de doelen waarvoor ze gehouden en getraind worden.

Het doel van het circus is over het algemeen amusement. Het gaat erom dat de toeschouwer wordt vermaakt. Het circus brengt ook respect bij voor dieren en mensen. Het circus laat zien wat dieren en mensen allemaal kunnen. Daarbij heeft het een esthetische waarde, het toont de schoonheid van de dieren. Vroeger werd het gezien als een soort tentoonstelling om mensen aparte dieren te laten zien, een soort freakshow (Peters, 2013).

Dierentuinen hebben buiten het doel amusement tevens een educatief doel en spelen een rol in soortbehoud (Overheid, Wet en regelgeving: Dierentuinenbesluit, 2002). Ook een dierentuin heeft esthetische waarde. Paarden worden gehouden voor gezelschap maar daarnaast ook voor amusement, of het nu gaat om de ruiter of de toeschouwer. Het is door de jaren heen ook een belangrijke rol in onze cultuur gaan spelen en is daaruit moeilijk meer weg te denken (van Oijen, 2013). Dat geeft de normen en waarden uit de maatschappij weer. Een morele waarde is echter niet hetzelfde als een culturele waarde. Het kan niet zo zijn dat iets wat een grote culturele waarde heeft om die reden behouden wordt, terwijl het moreel onjuist is.

De daadwerkelijke waardering van de doelen is echter lastig. Het is een afweging tussen middel en doel (Eerste Kamer, 2012). Op basis van het doel is er een onderscheid te maken tussen wilde dieren in het circus en dieren in de dierentuin. Paarden en wilde dieren in het circus worden echter beiden gehouden voor vermaak en een onderscheid is op basis van het doel dus niet gerechtvaardigd.

Parameters Dimensie	Welzijn	Capaciteiten	Waarde van het doel
Wild (Dierentuindier- Circusdier)	Beiden niet vrij van welzijnsproblemen	Geen onderscheid mogelijk op basis van domesticatie	Onderscheid mogelijk op basis van educatie en soortbehoud
Getraind (Paard-Circusdier)	Beiden niet vrij van welzijnsproblemen	Paard verder in domesticatieproces	Geen onderscheid mogelijk, beiden voor amusement

Ethische stromingen

Zoals eerder in dit verslag al genoemd is de aandacht voor dierwelzijn weliswaar breed gedeeld, maar is de mate waarnaar dit naar de praktijk vertaald wordt, verschillend. De rol die welzijn speelt, maar ook de rol van capaciteiten en de waarde van het doel, is afhankelijk van het ethisch theoretisch perspectief van waaruit gekeken wordt. Om dit te verduidelijken ga ik hieronder wat verder in op ethische theorieën die relevant zijn voor het houden van wilde dieren in het circus.

Verschillende ethische stromingen hebben verschillende visies over hoe met dieren om te gaan. Zo legt het Utilisme de nadruk op het grootste geluk, terwijl de Vermogensethiek kijkt naar de capaciteiten van dieren en de Relationele ethiek weer let op de relatie tussen mens en dier. Dit houdt in dat het verbod op wilde circusdieren vanuit iedere stroming anders beoordeeld wordt en andere facetten een rol spelen. Vanuit het Utilisme worden de voor- en nadelen voor iedere betrokken partij goed belicht. Het trainen van de dieren krijgt vanuit de Vermogensethiek de nadruk. De verschillende relaties die de mensen met hun dier hebben en wat voor verschillende verplichtingen dat met zich mee brengt, komen vanuit de Relationele ethiek aan bod.

Utilisme

Vanuit Utilistisch oogpunt gaat het om het grootste geluk voor alle betrokken partijen, die pijn en plezier kunnen ervaren. Vanuit het gelijkheidsbeginsel moeten gelijke gevallen gelijk behandeld worden en ongelijke gevallen ongelijk, naar mate van hun ongelijkheid. Wat betekent dit dan voor de verhouding tussen mensen en dieren? Dieren en mensen verschillen van elkaar. Maar ook mensen onderling verschillen van elkaar, bijvoorbeeld in capaciteit of uiterlijk. Deze verschillen zijn echter niet relevant genoeg om onderscheid te maken in de bescherming van hun belangen. Er wordt gesteld dat waar mens en dier gelijk zijn aan elkaar, ze daar ook gelijk behandeld moeten worden. Zo hebben ze beide de capaciteit om pijn te lijden. Gezien mensen er geen belang bij hebben om pijn te lijden, kan er gesteld worden dat dieren die pijn kunnen lijden, daar ook geen belang bij zullen hebben. Er zijn echter ook gevallen waar mens en dier ongelijk behandeld dienen te worden. Mens en dier hebben verschillende belangen ten opzichte van bijvoorbeeld huisvesting. Een verschil in behandeling kan dan verdedigd worden vanuit hetzelfde principe van het gelijkheidsbeginsel (de Cock Buning, Meijboom, & Swart, 2009). Kort gezegd telt ieder die belang heeft bij het vermijden van pijn mee, ongeacht tot welke soort hij behoort. Dit betekent dat de belangen van mensen en dieren even zwaar wegen en er dus geen discriminatie op basis van soort behoort te zijn (Singer, 1975).

Bij het circus hebben we te maken met de dieren, personeel van het circus en de toeschouwers. Alleen bij de dieren is er sprake van ongerief. Vanuit het onderzoek blijkt dat het welzijn van de dieren in geringe tot ernstige mate is aangetast (Hopster et al., 2009). Bij het personeel en de toeschouwers kunnen we juist spreken van een welzijnsverbetering. Het personeel van het circus treedt graag op. De dompteurs werken met plezier met hun dieren en laten graag aan het publiek zien wat de dieren kunnen (Renz, 2012). De toeschouwers komen naar het circus omdat ze vermaakt willen worden. Dit is voor een utilist relevant, omdat dit een bijdrage kan leveren aan het maximaliseren van het totale

geluk. Vanuit het Utilisme zal echter eerst gekeken moeten worden of er geen andere handeling bestaat, zonder ongerief bij de dieren, die hetzelfde vermaak oplevert.

Bij dierentuinen hebben we te maken met de dieren, de verzorgers en het publiek. Bij de dieren is er sprake van minimaal ongerief. Het welzijn van de dieren was voldoende tot goed (Junte, de Vaan, & Wils, 2008), maar stereotypieën komen nog steeds voor. Vanuit soortbehoud hebben diersoorten wel baat bij dierentuinen, omdat diersoorten die zich in het wild niet of moeilijk meer kunnen handhaven toch behouden worden. Hoewel diersoorten geen voelende wezens zijn, tellen ze niet mee voor een utilist. Het is echter wel zo dat het uiteindelijk voor mensen een welzijnsverbetering zou kunnen opleveren in de zin van biodiversiteit, waar mensen waarde aan hechten. Bij de verzorgers en het publiek is er sprake van een welzijnsverbetering. Aangenomen mag worden dat de verzorgers het prettig vinden om met de dieren te werken. Het publiek wordt vermaakt en leert, vanuit het educatieve doel, bij over de dieren. Ook hier zal een utilist echter kijken of de bijdrage van vermaak en educatie aan het totale welzijn niet op een andere manier bereikt zou kunnen worden die met minder ongerief gepaard gaat.

De paarden, de ruiters en het publiek spelen een rol in de paardenhouderij. Bij de paarden is er sprake van ongerief. Stereotypieën komen veel voor bij gehouden paarden (Boonstoppel & Schilder, 1996). Paarden lijken het echter wel leuk te vinden om wedstrijden te rijden (van Oijen, 2013). Bij de ruiters en het publiek is er een welzijnsverbetering. Aangenomen mag worden dat bijvoorbeeld dressuur voor de ruiters een vorm van vermaak is en dat ze dat voor hun plezier doen. Ook eventuele toeschouwers gaan voor hun plezier naar de wedstrijden kijken.

Als het gaat om het houden van dieren in deze drie praktijken, zou voor een utilist het houden van dieren in de dierentuin de best verdedigbare handeling zijn. De welzijnsaantasting lijkt beperkt en buiten dat het vermaak oplevert, worden de toeschouwers 'onderwezen' en worden diersoorten behouden wat een welzijnsverbetering voor de mens oplevert in de zin van biodiversiteit. Hierbij zou je kunnen spreken van het grootste geluk voor de grootste groep. Hierna zou het circus het meest logisch zijn. Het welzijn wordt weliswaar aangetast, maar over het algemeen enkel in geringe mate en we hebben het hier over enkele tientallen dieren. Daarbij komt het vermaak voor circuspersoneel en de toeschouwer. Onderaan komt de paardenhouderij. Een grote groep mensen beleeft plezier aan de paardenhouderij en het speelt al tijden lang een belangrijke rol in onze cultuur. Hier staat echter tegenover dat er bij een veel grotere groep dieren sprake is van enige welzijnsaantasting, waardoor er geen sprake is van het grootste geluk voor de grootste groep.

Vermogensethiek

Bij deze stroming gaat het om de capaciteiten van dieren. Dieren moeten hun capaciteiten minimaal tot over een bepaalde drempelwaarde ontwikkelen om een waardig leven te kunnen hebben. Martha Nussbaum stelt dat dieren tot bloei moeten komen. Hierbij gaat het niet alleen om het welzijn van dieren in de zin van het voldoen aan behoeftes maar dat dieren hun vermogens moeten kunnen ontplooiën. Iedere diersoort heeft eigen soortspecifieke capaciteiten en wij kunnen die alleen achterhalen door een intensieve observatie. Zodra de soortspecifieke capaciteiten zijn achterhaald, is het de verantwoordelijkheid van de mens om ervoor te zorgen dat de dieren deze capaciteiten minimaal tot deze drempelwaarde ontwikkelen. Volgens Nussbaum kunnen dieren schade ondervinden aan het niet kunnen ontwikkelen van hun capaciteiten, ondanks dat ze geen pijn hebben en ze geen weet hebben van wat ze onthouden wordt. Gedomesticeerde dieren behoren door de mens getraind en gedisciplineerd te worden en er moet aandacht besteed worden aan de soorteigen behoeftes en aan de individuele behoeftes (Nussbaum, 2006) (Palmer, 2010). Capaciteiten kunnen echter ook worden beïnvloed door de context waarin dieren opgroeien of zich bevinden (Irvin, 2004). Een aap heeft behoefte om zijn sociale vaardigheden te ontwikkelen. Een aap, die geïsoleerd is opgegroeid, zal echter op latere leeftijd geen behoefte aan groepsgenoten hebben, omdat deze niet weet hoe daarmee om te gaan (Palmer, 2010).

Volgens Hearne kunnen dieren ook voldoening halen uit het benutten van hun capaciteiten in bijvoorbeeld training. Ook Haraway hecht waarde aan training. Zij geeft aan dat tweerichtingsverkeer nodig is om een succesvolle act of oefening te krijgen. Haraway spreekt van response-ability. Dit

houdt in dat de mens naar het dier moet luisteren om aan behoeftes en wensen te voldoen. Het is een tweezijdige relatie waar ook ruimte moet zijn voor het dier om te kunnen protesteren wanneer het iets niet wil, zodat er van dwang geen sprake is (Haraway, 2006) (Haraway, 2008) (Hearne, 2007).

Vanuit dit oogpunt kan het houden van circusdieren verantwoord zijn, mits dieren getraind worden en hun capaciteiten kunnen ontwikkelen. Dit houdt echter wel in dat alle dieren getraind moeten worden, dus ook de dieren die niet in de voorstelling gebruikt worden, en dat ook gedurende het seizoen doorgetraind moet worden. Verder moet de training gebaseerd zijn op wat observaties van deze dieren hebben opgeleverd en moet dus dicht bij het natuurlijke gedrag blijven. De meeste dieren worden in het circus geboren en opgevoed, waardoor capaciteiten al enigszins beïnvloed zouden kunnen zijn door deze context. In circussen is het aantal dieren vaak klein, waardoor ook aandacht aan het individuele dier geschonken kan worden. Het natuurlijke leefgebied is voor dieren de beste omgeving om te kunnen floreren en hun capaciteiten ten volle te ontwikkelen. Helaas leven gehouden dieren vaak in minder natuurlijke condities. Volgens de vermogensethiek kunnen we dit echter compenseren door de juiste zorg aan deze dieren te geven, welke overeenkomt met hun soortspecifieke en individuele kenmerken. Dit gaat ook op voor wilde dieren, aan wie geen natuurlijke omgeving kan worden aangeboden (Keulartz & Swart, 2009). Hoewel het verblijf van circusdieren vaak ver van de natuurlijke omgeving af staat, kunnen de dieren door de juiste zorg toch voldoende floreren. Voor een optreden is enige spanning merkbaar is, waaruit afgeleid kan worden dat ze de wil hebben om iets te doen (Peters, 2013). De training en het optreden van circusdieren zou dus mogelijk kunnen bijdragen aan het floreren van de dieren.

Paarden worden getraind en krijgen dus de kans hun capaciteiten ten volle te ontwikkelen. Ook bij deze dieren lijkt de huisvesting vaak weinig op de natuurlijke leefomgeving. Door middel van de juiste zorg kunnen deze dieren toch de mogelijkheid krijgen om te floreren en al hun capaciteiten te ontwikkelen. Zo worden ze niet in hun intrinsieke waarde aangetast. Aan gepensioneerde paarden valt op dat, zodra ze iemand in een witte broek zien verschijnen, ze graag mee willen. Ook wanneer je als ruiter op een paard zit en het gaat goed, dan kun je aan een paard merken dat hij het als fijn ervaart (van Oijen, 2013). Idem dito bij paarden zouden training en wedstrijden dus kunnen bijdragen aan het floreren van de dieren.

Dieren in de dierentuin zijn in minimale mate gedomesticeerd, maar worden wel gehouden door mensen en zijn dus de verantwoordelijkheid van mensen. Door middel van een huisvesting die zoveel mogelijk lijkt op hun natuurlijk leefgebied, krijgen de dieren wel de mogelijkheid om hun natuurlijk gedrag uit te voeren en op die manier te floreren. Ze worden echter niet getraind door mensen en dit is volgens de vermogensbenadering wel de plicht van mensen. Ook staat de huisvesting in sommige dierentuinen toch nog ver van het natuurlijke leefgebied af en moeten mensen de dieren dus op een andere manier de mogelijkheid geven om te floreren. Dieren die getraind worden krijgen de mogelijkheid hun capaciteiten ten volle te ontwikkelen en op die manier dus te floreren.

Vanuit de Vermogensethiek wordt de nadruk gelegd op het individuele dier en op het ontwikkelen van diens capaciteiten. Het dier moet tot bloei kunnen komen door het benutten van vermogens. Het natuurlijk leefgebied is daarvoor de meest geschikte omgeving. Het houden van dieren in het circus zou vanuit deze visie gerechtvaardigd zijn, omdat ze vanuit training de mogelijkheid krijgen te floreren. Ook het houden van paarden is volgens de Vermogensethiek acceptabel. Deze dieren worden getraind en krijgen daardoor tevens de kans om te floreren. Doordat dieren in de dierentuin niet getraind worden, krijgen ze vanuit de Vermogensbenadering niet de mogelijkheid hun capaciteit ten volle te ontwikkelen. Wel ligt de huisvesting dichterbij de natuurlijke leefomgeving dan bijvoorbeeld bij paarden en bij circusdieren waardoor de mogelijkheid om te floreren wel enigszins aanwezig is. Training zou hierbij echter wel kunnen helpen. Qua training is het houden van wilde circusdieren en paarden vanuit de Vermogensbenadering beter dan het houden van dierentuindieren. Bij deze dieren moet echter met individuele aandacht geprobeerd worden het verschil tussen het natuurlijk leefgebied en de huidige leefomgeving te compenseren. Vanuit de Vermogensethiek zou een verbod op wilde circusdieren dan ook niet ondersteund worden.

Relationele ethiek / Zorgethiek

Waar bij de Vermogensbenadering ieder dier zijn capaciteiten tot over een bepaalde drempelwaarde moet ontwikkelen en het de taak is van de mens ieder gehouden dier daarbij te helpen, maakt de Relationele ethiek onderscheid in onze plichten ten opzichte van dieren. Dit onderscheid vindt plaats op basis van de relatie die we hebben met de dieren. We zijn partijdig ten opzichte van de dieren waarmee we verbonden zijn op basis van liefde, vriendschap en affectie (Rollin, 2004). Zo is het logisch dat we bij onze eigen dieren verder kijken, dan alleen het vermijden van pijn. Wanneer ons eigen dier ziek is, nemen we het mee naar de dierenarts. Bij een wild dier is dit veel minder vanzelfsprekend. Ook kan er onderscheid gemaakt worden vanuit de zorg die we voor dieren hebben. Zo hebben we de verantwoordelijkheid over de dieren die we houden en moeten we deze van de nodige zorg voorzien, maar we zijn niet verplicht zorg te dragen voor dieren die niet door ons gehouden worden. We moeten dus zorg dragen voor onze eigen dieren, maar niet voor die van de burens of wilde dieren.

Vanuit deze ethische benadering zouden dieren in het circus partijdig behandeld mogen worden ten opzichte van andere dieren. De dieren worden vaak bij de trainers geboren, opgevoed en getraind waardoor er een emotionele band ontstaat tussen trainer en dier (Renz, 2012). Vooral bij roofdieren is dit belangrijk, omdat er vaak contact is van dichtbij en daarbij altijd een zeker risico is. Wanneer er geen sprake is van wederzijds respect en een goede relatie, kan dit de risico's vergroten. De trainer mag ook vanuit de zorgethiek partijdig handelen omdat hij de verantwoordelijkheid over zijn dieren heeft.

In dierentuinen ligt het anders. De verzorgers hebben wel een zekere band met hun dieren. De dieren worden echter zo veel mogelijk wild gehouden en de mens is instrumenteel aan dat doel. Dit is echter wezenlijk anders dan bij een circus waarbij training van dieren door de mens essentieel is voor het bereiken van de doelen van het circus. In een dierentuin is die relatie anders. Dierentuinen hebben wel de verantwoordelijkheid over de zorg van de dieren, aangezien het uiteindelijk gehouden dieren zijn, ongeacht of ze wild zijn. Vanuit de zorgethiek is partijdigheid dan wel gerechtvaardigd.

Bij paardenhouderijen kan het twee kanten op. De ruiter heeft met zijn eigen paard vaak een hechte band en het paard wordt vaak gezien als een gezelschapsdier. Hierbij is partijdigheid vanuit de relationele ethiek gerechtvaardigd. Er zijn echter ook ruiters die rijden op gehuurde paarden. De relatie met deze paarden is dan ook niet zo hecht. Deze ruiters mogen deze paarden wel boven vreemde dieren plaatsen, maar zullen hun eigen huisdier boven het paard plaatsen. Vanuit de zorgethiek hebben ruiters met een eigen paard ook de verantwoordelijkheid over de zorg van hun eigen paard. Partijdigheid is hierbij gerechtvaardigd. Ruiters die rijden op gehuurde paarden hebben niet de uiteindelijke zorg over deze paarden, die ligt bij de eigenaar. Maar door het huren van het paard, ga je een relatie aan met het paard, wat een zorgplicht met zich meebrengt. Dit houdt in dat wanneer een ruiter het paard bijvoorbeeld meeneemt op een rit en daarbij bezeert het paard zich, dan kan er logischerwijs verwacht worden van de ruiter dat hij actie onderneemt. Dit kan zijn het paard direct naar de dierenarts te brengen of terug naar de manege om de eigenaars te informeren.

Conclusies

Op basis van vergelijkingen tussen wilde circusdieren, dierentuindieren en paarden kom ik tot de volgende conclusies:

- Op het gebied van welzijn is een verschil, wat het verbod op wilde circusdieren kan rechtvaardigen, niet gevonden. Wilde circusdieren, paarden en dierentuindieren zijn geen van allen vrij van welzijnsproblemen. Dit betekent dat het verbod te breed is, namelijk alleen olifanten zouden onder het verbod moeten vallen, of te smal, namelijk dat ook bij manegepaarden en dierentuindieren ingegrepen zou moeten worden.

- Een onderscheid tussen wilde circusdieren en manegepaarden is wel te maken op basis van capaciteiten. Paarden zijn verder in het domesticatieproces dan wilde dieren in het circus en dieren in de dierentuin. Doordat ze zich beter aan menselijke condities hebben aangepast, zouden ze beter te trainen zijn. Trainen is iets tussen mens en dier. Wanneer deze goed kunnen samenwerken, is dat voordelig voor de training. Dit gaat gemakkelijker wanneer een dier zich heeft aangepast aan menselijke condities. Tijgers en leeuwen uit het circus zijn echter verder in het domesticatieproces dan olifanten uit het circus. Dit betekent dat, wanneer het verbod is voortgekomen vanuit het verschil in domesticatie, iedere diersoort apart bekeken zou moeten worden.
- De waarde van het doel heeft een onderscheidend vermogen. Het gaat om verschillende doelen, die maatschappelijk verschillend beoordeeld worden. Op basis hiervan is er wel een moreel relevant onderscheid te maken tussen dieren in de dierentuin en wilde dieren in het circus. Dieren in het circus worden gehouden voor vermaak, terwijl bij dieren in de dierentuin educatie en soortbehoud ook een rol spelen. Paarden worden echter ook gehouden voor vermaak en een onderscheid tussen paarden en wilde dieren in het circus is op basis van het doel dus niet te maken.

Op basis hiervan concludeer ik dat geen van de argumenten sterk genoeg is voor een algeheel verbod. De onderlinge verschillen tussen de wilde dieren in het circus zijn te groot om deze dieren door middel van een algeheel verbod dezelfde behandeling te geven. Het welzijn van de verschillende wilde diersoorten is in verschillende mate aangetast en er zit ook een verschil in de capaciteiten van de diersoorten.

Niet alleen bij wilde circusdieren, maar ook bij dierentuindieren en paarden is er sprake van welzijnsproblemen. De verschillen tussen wilde circusdieren, dierentuindieren en paarden op basis van de andere parameters zijn relatief klein om daarmee een verbod op enkel wilde circusdieren te kunnen rechtvaardigen.

Wanneer echter alle drie de parameters gecombineerd worden, onderscheiden paarden zich doordat deze gemakkelijker te trainen zijn dan wilde circusdieren. Dierentuindieren kunnen zich onderscheiden doordat het doel niet alleen amusement is, maar ook educatie en soortbehoud. Wilde circusdieren zijn niet zo ver in het domesticatieproces als paarden en hebben als doel enkel amusement. Alle drie de parameters opgeteld zouden dan een aanleiding kunnen geven voor een algeheel verbod. De verschillen tussen paarden, dierentuindieren en wilde circusdieren zijn echter minimaal. Dierentuindieren en paarden onderscheiden zich van wilde circusdieren op één parameter.

Advies

Overheid

Zoals uit mijn conclusies blijkt, is geen argument sterk genoeg om een algemeen verbod te rechtvaardigen. Omdat er vanuit de parameters welzijn en capaciteiten verschil zit tussen diersoorten onderling, is het nodig om per diersoort te differentiëren. Mijn advies daarbij is om enkel olifanten te verbieden, vanwege de ernstige welzijnsaantasting. Een verbod heeft als gevolg een inperking van de autonomie van circusondernemers en in beperkte mate van de bezoekers. Zolang er voor tijgers en leeuwen geen aanwijzingen zijn dat ze ernstig in hun welzijn worden aangetast, is een algeheel verbod te breed. Vanuit de parameter waarde van het doel zit er geen verschil tussen diersoorten, ze worden allemaal met het doel amusement gehouden. Het is echter de vraag of de beoordeling van het doel als minder waardevol voor de overheid reden genoeg is om de autonomie van de circusondernemers in te perken. Wanneer hier in de samenleving consensus over zou zijn, zou dat inderdaad een reden kunnen zijn. Uit de interviews met de Kamerleden en het rapport 'Denken over Dieren' (de Cock Buning et al., 2012) blijkt dit echter niet zo te zijn. De meningen over het verbod op wilde circusdieren zijn divers. Dit vraagt om terughoudendheid van de overheid bij een verbod.

Er is echter wel een andere rol voor de overheid weggelegd. Scherpere welzijnseisen, specifiek voor circussen, zouden het welzijn van dieren in het circus kunnen verbeteren. Voor dierentuinen bestaat er al specifieke regelgeving maar er is nog geen regelgeving gericht op circusdieren. Er is wel een initiatief vanuit de circussen gekomen om zelf richtlijnen op te zetten voor de waarborging van het welzijn van de dieren (Welzijn circusdieren: Richtlijnen voor het houden en laten optreden van dieren in circussen, 2007). Met regelgeving kan de overheid de controle zelf in de hand houden. Er kunnen onaangekondigde controles plaatsvinden om wanpraktijken aan te pakken. Met een verbod zullen veel dompteurs naar het buitenland vertrekken, waar de regelgeving misschien wel beperkter is en de Nederlandse overheid niets meer voor het welzijn van die dieren kan doen. Een verbod is uiteindelijk dus geen oplossing voor de welzijnsproblemen van de dieren.

Uit de interviews met de Kamerleden blijkt dat er een grote variatie bestaat aan visies over de wenselijkheid van wilde circusdieren en het verbod. Wanneer je erkent dat we een morele plicht hebben ten opzichte van dieren op het terrein van hun welzijn, ook dan kan je bezwaren hebben tegen een verbod. Hieruit komt de noodzaak van een grondige reflectie naar voren, waarin ethische en veterinaire aspecten meegenomen moeten worden in de politieke besluitvoering.

Het beeld van circussen dat leeft in de maatschappij kan ook een rol hebben gespeeld in het voorgenomen verbod. Getrainde dieren worden duidelijk anders beoordeeld door mensen. Zo doen dieren in circussen ‘kunstjes’ maar paardendressuur is een sport. Dit komt ook naar voren in het rapport ‘Denken over Dieren’ (de Cock Buning et al., 2012). Bij circusdieren telt alleen het belang van dieren, maar bij paarden in de sport telt het belang van mensen mee. Daar komt bij dat het circus een commerciëlere uitstraling heeft, dan bijvoorbeeld een dierentuin. Een dierentuin heeft buiten amusement namelijk tevens de doelen soortbehoud en educatie. Het is echter de vraag of een beeld dat in de maatschappij leeft genoeg aanleiding is voor een verbod. De overheid zou haar beleidsvoering moeten baseren op onafhankelijke experts uit het desbetreffende vakgebied en op onderzoek.

Dierenarts

Een dierenarts heeft diverse rollen en verantwoordelijkheden. Niet alleen ten opzichte van dieren, maar ook ten opzichte van mens en maatschappij. Een dierenarts wordt ook wel gezien als ‘advocaat’ van het dier. Deze moet altijd het welzijn van dieren op de eerste plaats zetten, ongeacht de rol van de dieren in de maatschappij. Dit kan echter bepaalde spanningen met zich meebrengen ten opzichte van de andere verantwoordelijkheden. Zo is een handeling in het belang van het dier niet altijd in het belang van de eigenaar. Bijvoorbeeld wanneer de manier van huisvesten niet voldoet en het veel geld kost om daar iets aan te doen. Wanneer je echter puur aan symptoombestrijding doet, dan is het een kwestie van tijd dat hetzelfde dier of een ander dier met dezelfde problemen komt. Het is belangrijk dat de oorzaak wordt aangepakt. Dit geldt natuurlijk ook voor eventuele situaties in het circus. Wanneer je als dierenarts merkt dat de leefomstandigheden van de dieren niet voldoen, zal je actie moeten ondernemen. Als individuele dierenarts is het soms lastig je doel te bereiken, maar wanneer je kan terugvallen op je beroepsgroep, geeft dat meer mogelijkheden.

De KNMvD (Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde) heeft een standpunt over wilde dieren in het circus gevormd. De organisatie is op zich niet tegen het gebruik van dieren voor amusement mits de gezondheid en het welzijn gewaarborgd worden. Voor wilde dieren in het circus geldt dat ze voldoende zorg op maat behoren te krijgen om het gemis vanuit de natuurlijke omgeving te kunnen compenseren, er moet sprake zijn van wederkerigheid in de werkrelatie tussen mens en dier en er moet aandacht zijn voor de behoeftes en verlangens van het dier. Een dier hoort niet thuis in een circus wanneer het dier het vermogen, de kenmerken of de bereidheid voor zo’n leven mist of het circus niet kan voldoen aan de specifieke behoeftes van het dier. Ook de training en show moeten aansluiten bij het natuurlijk gedrag van de dieren en vanuit respect voor het dier mogen ze niet belachelijk gemaakt worden (KNMvD). Vanuit dit standpunt is het dus aan de dierenarts te bepalen of een dier geschikt is voor een circus en het welzijn daar gewaarborgd wordt. Is dit niet het geval zal er actie ondernomen moeten worden.

Dit standpunt past goed bij de conclusies van mijn onderzoek. Wanneer een dier zich niet kan handhaven in een bepaalde situatie, zoals bijvoorbeeld olifanten in het circus, hoort een dier daar niet thuis. Welzijn is in mijn ogen de belangrijkste parameter, omdat deze, in tegenstelling tot de waarde van het doel, redelijk objectief kan worden bepaald. De KNMvD is een organisatie voor dierenartsen en welzijn is voor dierenartsen over het algemeen ook de belangrijkste parameter. Of een hond gehouden wordt als waakhond of voor gezelschap maakt voor een dierenarts in de behandeling van de hond in principe niet uit. Als 'advocaat van het dier' moet een dierenarts het welzijn van dieren voorop plaatsen.

Bibliografie

- Boonstoppel, M., & Schilder, M. (1996). *Stereotypieën bij het Nederlandse paard*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- de Cock Buning et al. (2012). *Denken over Dieren*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- de Cock Buning, T., Meijboom, F., & Swart, J. (2009). Ethiek en dierproeven. In L. van Zutphen, *Handboek proefdierkunde. Proefdieren, dierproeven, alternatieven en ethiek* (pp. 321-334). Zutphen: Reed Business.
- Eerste Kamer. (2012, december 11). *Verbod pelsdierhouderij*. Opgehaald van Eerste Kamer der Staten Generaal: <http://www.eerstekamer.nl/9370000/1/j9vvhwtbnzpbzcc/vj6dkccqu7gx8/f=y.pdf>
- Farm Animal Welfare Council. (1979). *Farm Animal Welfare Council Press Statement*.
- Graus, D. (2013, mei 22). Tweede Kamerlid van de PVV. (M. Zagers, Interviewer)
- Haraway, D. (2006). Encounters with companion species: Entangling dogs, baboons, philosophers and biologists. *Configurations*, 97-114.
- Haraway, D. (2008). *When species meet*. Minneapolis/ London: University of Minnesota Press.
- Hearne, V. (2007). *Animal Happiness: A Moving Exploration of Animals and Their Emotions*. New York: Skyhorse Publishing.
- Hopster et al. (2009). *Welzijn van dieren in reizende circussen in Nederland*. Wageningen: Animal Sciences Group van Wageningen UR.
- Houwers, J. (2013, april 17). Tweede Kamerlid van de VVD. (M. Zagers, Interviewer)
- Irvin, S. (2004). Capacities, context and the moral status of animals. *Journal of Applied Philosophy*, 61-76.
- Junte, S., de Vaan, K., & Wils, J. (2008). *Evaluatie van het Dierentuinenbesluit*. Zoetermeer: Research voor Beleid.
- Kaandorp, J. (2013, maart 27). Dierenarts Safaripark Beekse Bergen en Dierenrijk. (M. Zagers, Interviewer)
- Keulartz, F., & Swart, J. A. (2009). *The intrinsic value of performing animals*. Lelystad: Animal Sciences Group van Wageningen UR.
- Klaver, P. (2013, juni 24). Dierenarts exoten, dierentuindieren, wildlife en hobbyvarkens. (M. Zagers, Interviewer)
- KNMvD. (sd). *Gebruik van wilde dieren in het circus*.
- Koene, P. (2012). *Welzijnsindicatoren voor dierentuindieren*. Lelystad: Wageningen UR Livestock Research.
- Meijboom, F. (2012). *Houden van dieren*. Utrecht: Ethiek Instituut Universiteit Utrecht.

- Musschenga, B. (2009). De rol van het begrip 'intrinsieke waarde' in de dierethiek. In J. Swart, M. Jonker, & R. Tramper, *De weging gewogen. Beschouwingen over ethiek en dierproeven* (pp. 39-48). Budel: Damon. Opgehaald van NVDEC.
- Nussbaum, M. (2006). *Frontiers of justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ohl et al. (2009, september). *Dierenwelzijn: de Diergeneeskundige Positie*. Opgehaald van Faculteit Diergeneeskunde:
<http://www.uu.nl/faculty/veterinarymedicine/nl/profielenmissie/standpunten/standpuntdierenwelzijn/Pages/default.aspx>
- Overheid. (1977, januari 12). *Wet- en regelgeving: Wet op de dierproeven*. Opgehaald van Overheid.nl: http://wetten.overheid.nl/BWBR0003081/geldigheidsdatum_25-06-2013
- Overheid. (2002, mei 16). *Wet en regelgeving: Dierentuinenbesluit*. Opgehaald van Overheid.nl: http://wetten.overheid.nl/BWBR0013625/geldigheidsdatum_29-04-2013#3_Artikel7
- Palmer, C. (2010). *Animal Ethics in Context*. New York: Columbia University Press.
- Peters, S. (2013, maart 7). Dierenarts van circus Herman Renz. (M. Zagers, Interviewer)
- Raad voor Dieraangelegenheden. (2012). *Zorgplicht Natuurlijk Gewogen*.
- Raad voor Dierenaangelegenheden. (2003). *Mogelijke Dierenwelzijnsproblemen in de Paardenhouderij*. Den Haag: Raad voor Dierenaangelegenheden.
- Regering. (2012, oktober 29). *Regeerakkoord*. Opgehaald van Rijksoverheid: <http://www.rijksoverheid.nl/regering/regeerakkoord>
- Renz, C. H. (2012, december 28). *Nieuws: 6 januari afscheid van de roofdieren*. Opgehaald van Herman Renz: <http://www.renz.nl/Nieuws/tabid/537/Page/4/language/nl-NL/Default.aspx>
- Rollin, B. E. (2004). Reasonable partiality and animal ethics.
- Singer, P. (1975). *Animal Liberation*. Pimlico.
- van Oijen, P. (2013, maart 13). Paardenarts te Someren. (M. Zagers, Interviewer)
- van Rij, H. (2011). *Ethiek in beleid: waarden wegen met gevoel en verstand*. Den Haag: Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie.
- Warren, M. (1997). *Moral status: obligations to persons and other living things*. New York: Oxford University Press Inc.
- (2007). *Welzijn circusdieren: Richtlijnen voor het houden en laten optreden van dieren in circussen*. Den Haag: Vereniging Nederlandse Circus Ondernemingen / Breed Overleg Circusdieren.